

International
JOURNAL OF SOCIAL, HUMANITIES
AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
JOSHASjournal (ISSN:2630-6417)

Architecture, Culture, Economics and Administration, Educational Sciences, Engineering, Fine Arts, History, Language, Literature, Pedagogy, Psychology, Religion, Sociology, Tourism and Tourism Management & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:15

2019

pp.188-194

journalofsocial.com

ssssjournal@gmail.com

TÜRKÇE KONUŞAN HALKLARIN KÜLTÜR VE SANAT YAPILARI

CULTURAL AND ART STRUCTURES OF TURKISH SPEAKING PUBLICS

Doç.Dr. Sehrane KASIMI ALESKER

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Mimarlık ve Güzel Sanatlar Enstitüsü "Kafkas Albanyası Güzel Sanatları ve Mimarisi" Bölümü, Azerbaycan

Article Arrival Date : 25.03.2019

Article Published Date : 07.06.2019

Article Type : Research Article

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.104>

Reference : Alesker kasımı, S. (2019). "Türkçe Konuşan Halkların Kültür ve Sanat Yapıları", *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(15): 188-194

ÖZET

Antropolojik açıdan kısmen aynı türden kabul edilen Türkçe konuşan halklar-Nogay, Uygur, Adıgey, Kabardin, Karaçay, Balkar, Kumuk, Ahıska Türkleri, Osetin, İnguş, Çeçen, Kevsur vs., Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinde, Karadeniz kıyılarından Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan bölgede yerleşmişlerdir. Batıda Adıgey (Şapsuglar, Abhazlar), Doğuda ise Dağıstan halkları (Avarlar, Darginler, Lezgiler) ismiyle meskunlaşmışlardır. Güney Kafkasya'da Oğuz tipleri-Azerbaycan Türkleri ve Türkmenler-Oğuzdan gelmektedir. Lezgi Dilli gruplar ve Kumuklarda Oğuz tipinden kabul edilmektedir. Türk dilli halklar listesinde olan, Azerbaycanlılar, Ahıska Türkleri-Mesheti Türkleri (Azerbaycan, Kırgızistan, Rusya ve Kazakistan'da), Balkarlar, Karaçaylar, (Konya, Ankara, Sivas, Kayseri ve Eskişehir'de), Kumuklar (Dağıstan, Çeçenistan, Mozdok, Osetiya'da-Altay Ailesi), Nogayları, kikendilerine Karakalpak, Kazak da denir, (Dağıstan, Starvropol, Astrahan, Çeçenistan), çeşitli deportasyon ve sosyo-ekonomik değişiklikler sonucunda göç ve tehcirle bölgeye yerleşmişlerdir. Ortadoğu kültürü ile birlikte dünya kültürünün gelişiminde Türk kültürünün özel rolü ve önemi vardır. Türk kültürü ve sanatı çok eski tarihe sahiptir. Eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında çok sayıda mimari abide, bedii sanat, resim, minyatür sanat örnekleri, sadece Türkiye'de değil, aynı şekilde sınırlarından çok çok uzaklarda da ün kazanmıştır. XIV-XV. Yüzyılların ilk yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda yapı kültürü önemli ölçüde gelişmeye başladı. Mimariye Türkiye'nin milli sanat incileri ve milli sanat özellikleri de yansımıştır. Osmanlı mimarisinde Selçuklu geleneklerinin kendine özgü özellikleriyle birlikte, Bizans kültüründen de örnekler görünmekteydi. Dini mimarinin türünü, kare veya dikdörtken açık bahçelerin küçük kümbetlerle bağlanan bir veya iki katlı galerileri olan medreseler oluşturmaktaydı. Galerilerin içi genel balkona çıkan küçük odalar-hücrelerden oluşmaktaydı ki, burada da softalar, yani medrese öğrencileri barınmaktaydı. Duvardaki derin taçabenzler oyuklar ise, oditoryum görevi görmekteydi. Bu gibi medreselerin ilklerinden biri de XIV.yüzyılın ilk yarısına ait olan İznik Süleyman Paşa Medresesi'dir. Dini mimarinin diğer türünü ortaçağda tüm Ortadoğuda rengarenk varyantlarda yapılan türbe-mozoleler oluşturmaktaydı.

AnahtarKelimeler: Türkçe konuşan halklar, Uygur, Kırgız, Oğuz Türkleri, Mimari abideler

ABSTRACT

Anthropologic view point of speaking people in Turkish language which is a relatively homogeneous – Nogays, Uyghurs, Adygea, Kabardins, Garachays, Balkars, Gumugs, Mesheti Turks, Ossetian, Ingush, Chechen, Khevsur and etc. nations have dwelled in the territories of the north of Greater Caucasus mountains, from the shores of Black Sea to the Caspian Sea. They have dwelled as the Adygea (sapsugs, Abkhazians) in the West and as the Dagestan peoples (Avars, dargins, Lezgians) in the East. In the South Caucasus oghuz types – Azerbaijani Turks and Turkmens are from oghuz generation. Lezgian groups and kamiks are from oghuz generation too. To the list of Turkish language nations-azerbaijanians and ahishga Turks- includes to Mehseti Turks: (in Azerbaijan, Kırgızistan, Russia and Kazakhstan), balkars and garachaylis (in Konya, Anakara, Sivilia, Kayseri and Eskişehir), gumugs (kumik) (in Dagestan, Chechnya, Mozdak, Ossetia-Altay

family), nogays-they calls also as karakalpaks and kazaks, (Dagestan, Stavrapol, Astrakhan and Chechnya) have dwelled on these territories in the result of different deportations and economic-social changes and in the result of migration and immigration. Turkic culture specially plays an importance role in the development of world culture and in the culture of the Middle East too. Turkish culture and arts have an ancient history. In the territory of the former Ottoman Empire have many architectural monuments, artistic, painting and miniature art samples are famous not only in Turkey also in far beyond of its borders. Beginning in the first half of 14-15th centuries, the Ottoman Empire began to develop in the building culture in the high level. In the building have reflected the national art characteristics and national art pearls of Turkey. In the buildings have seemed specific features of Seljuk's traditions and cultural samples of Byzantine too. Type of religious architectures consisted of madrassas that have one or two floors' gallery with closing small dombs in the opening square or rectangular yards. The gallery consisted of small rooms-cells opening to the internal general balcony, here lived the softas, it means the madrasa's students. In the deep tacvarigroves carried out the auditoria function. One of the first such madrasas is the Suleiman Pasha Madrasa (Iznik) belonged to the first half of 14th century. Another type of religious architecture in the Middle East in whole Middle Ages were tomb-mausoleums that built in colored versions.

Key Words: Turkish-speaking people, uigurs, kurguz, architecture, monumennts

1. GİRİŞ

Ortadoğu kültürünün yanı sıra dünya kültürünün gelişmesinde Türk kültürünün özel rolü ve önemi vardır. Türk kültürü ve sanatı, çok eski tarihe sahiptir. Eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında çok sayıda mimari abide, bedii sanat, ressamlık ve minyatür örnekleri, sadece Türkiye'de değil, aynı şekilde ülke sınırlarının çok uzağında da tanınmaktadır.

Antropolojik açıdan kısmen aynı türden kabul edilen Türkçe konuşan Nogay, Uygur, Adıgey, Kabardin, Karaçay, Balkar, Kumuk, Mesheti Türkleri, Osetin, İnguş, Çeçen, Kevsur vs. gibi halklar, Büyük Kafkas dağlarının kuzeyinde bulunan ve Karadeniz kıyılarından Hazar kıyılarına kadar uzanan toprakları mesken edinmişlerdir. Batı'da Adıgey (Şapşuklar, Abhazlar), Doğu'da ise Dağıstan halkları (Avarlar, Darginler, Lezgiler) olarak mesken salmışlardır.

Güney Kafkasya'da ise Oğuz tipleri-Azerbaycan Türkleri ve Türkmenler-Oğuz'dan türemişlerdir. Lezgice konuşan gruplar ve Kumıklar da Oğuz tipine ait kılınmaktadır.

Türkçe konuşan halklar listesinde olan Azerbaycanlılar, Ahıska Türkleri (Mesheti Türkleri) (Azerbaycan, Kırgızistan, Rusya ve Kazakistan'da), Balkarlar, Karaçaylar, (Konya, Ankara, Sivas, Kayseri ve Eskişehir'de), Kumuklar (Kumık) (Dağıstan, Çeçenistan, Mozdok, Osetiya'da-Altay ailesi), Nogayalar (kendilerine Karakalpak, Kazak da denir), (Dağıstan, Stavropol, Astrahan, Çeçenistan), çeşitli deportasyon ve sosyo-ekonomik değişiklikler sonucunda göç ve tehcirle bölgeye yerleşmişlerdir.¹

Anadolu'da Selçuklular döneminde (Osmanlıdan önce) resmi dil Farsça'ydı. 1277 yılında ise Türkçe resmi devlet dili ilan edildi. Bu tarihten itibaren başta resmi belgeler olmakla her türlü yazışmalar Türkçe yapılmaya ve okunmaya başlandı. Bu dönemin kültürel gelişiminde güzel sanatların özel yeri vardı.

XIV-XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda yapı kültürü hızlı bir şekilde gelişmeye başladı. Mimaride Türkiye'nin milli sanat incileri ve milli sanat özellikleri de yansımaları bulmuştur. Mimaride Selçuklu geleneğinin kendine özgü özellikleriyle birlikte, Bizans kültüründen örnekler de bulunmaktaydı.

Dini mimarinin türünü, kare veya dikdörtgen açık bahçelerin küçük kubbelerle bağlandığı bir veya iki katlı galerileri bulunan medreseler oluşturmaktaydı. Çoğu zaman bu medreseler, camilerle birlikte külliye şeklinde inşa edilmekteydi. Galerinin içi, softa denen medrese öğrencilerinin barındığı ortak balkona açılan küçük odalardan, yani hücrelerden oluşmaktaydı. Duvarlardaki derin taça benzer oyuklar ise, sınıf görevini icra etmekteydi. Bu gibi medreselerin ilki, XIV. yüzyılın I. yarısına ait olan İznik Süleyman Paşa Medresesi'dir. Dini mimarinin diğer önemli türünü, ortaçağda Ortadoğu'nun

¹P. Halilov, *Türk Halklarının ve Doğu Slavyanların Edebiyatı*, (1994), s. 59.

tamamında renkarenk varyantlarda inşa edilen türbe-mozoleler oluşturmaktaydı. Bu gibi yapılar sultan, ünlü asilzade ve din adamlarının şerefine inşa edilmekteydi.

Selçuklu mimarisinde bunlar koni biçimli damlardan oluşan iki taraflı kule şeklindeydi. Günümüze kadar ulaşmış abidelerden şöyle bir sonuca varılabilir: İlk Osmanlı mimarları, serdabe ve mezarları inşa ederken, en basit mimari çözüme-küçük kare çözüme istinat etmişlerdir. Mimarının ilk örnekleri olan bu yapılar, sanatın söz konusu türünün en erken dönemlerini, yani teşekkül dönemini göstermektedir.

Türk soyunun en kadim abideleri sayılan “Töreşiş” ve “Göç” destanları, Uygur Türklerinin kadim inanç ve tasavvurlarını, bu etnosun yaranma tarihini, poetik dille ifade eden mitolojik destanlardır. Her iki destanın Türkçe versiyonu günümüze kadar ulaşmıştır.

Halklarımızın bin yıllara dayanan düşüncelerini öğrenmek açısından mitolojiler oldukça değerli bilgi kaynaklarıdır. Destanların, inançların, efsanelerin ve masalların günümüze kadar ulaşmasında dini-mitolojik bilgi önemli rol oynamıştır. Bu çalışmada Türkçe konuşan halkların kültür ve sanat yapıları hakkında kısa bilgiler verilmekte ve geleceğe yönelik öneriler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

2. UYGUR KÜLTÜRÜ

Türk halklarının folkloründe Uygur janrı ile karşılaşmaktadır. Uygurlarda makam olarak telaffuz edilen terim, Türkiye’de makam, Azerbaycan’da muğam şeklinde telaffuz edilir. Uygurlarda on iki makam, Rah-Rehab, Çebbeyat-Huseyni, Müşavirek-Rast, Çargan-Hicaz, Pencigah-Büzürg, Özhal-Köşek, Acem, Uşşak, Beyat, Neva, Segah ve Irak’tan oluşmaktadır. Muğamların da her biri “Çong Nağme” (Büyük Nağme), “Destan”, “Meşrep” olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.²

Kadim Türk Dili ve Edebiyatı tarihinden bahseden öyle bir araştırmacı bulunmamaktadır ki, şu veya bu şekilde Orhun-Yenisey abideleri, Yusuf Balasagunlu’nun (Yusuf Has Hacib) “Kutadgu Bilig”, Kaşgarlı Mahmut’un “Divanü Lüğati’t-Türk” ve Ahmet Yükneği’nin “Hibbetu’l-Hakaik” eserlerinden bahsetmesin. Özbek, Kazak, Kırgız, Tatar, Gagauz ve diğerleri, Türk kökenli olmalarıyla övünseler de, günümüzde her biri kendisini ayrı bir millet olarak görmektedir. Fakat hepsi edebiyat ve kültür tarihlerini yazarken Türk kaynaklarına istinat etmektedirler.

Türk folkloruna ait kabul edilen Uygur folkloru son derece zengindir. Burada janr çeşitliliğini de kaydetmemek mümkün değildir. Eski Çin ve Fars kaynaklarında Uygur folklorunun birtakım örnekleri günümüze kadar muhafaza edilerek ulaştırılmıştır.

Türkçe konuşan halklar arasında Rus İmparatorluğu tarafından defalarca zulme maruz bırakılan, kılıçtan geçirilen ve sürgün edilen Nogay halkı kabul edilirse, en yerleşik Türk halkı da Uygurlar kabul edilir.

Uygur destanlarının ekseriyeti Türk halkları, özellikle de Oğuz Türkleri arasında geniş yayılmıştır. Bunlardan “Garib ve Şahsenem”, “Tahire ve Zühre”, “Yusup ile Ahmet”, “Mesud ile Dilaram”, “Kamerşah ile Şemsi Canan”, “Senevber”, “Ferhat ile Şirin”, konusu Kur’an’ı-Kerim’den alınan “Yusuf ile Züleyha” vs. gibi destanlar, Azerbaycan’da toplanarak yayınlanmış destanlara çok yakındır.

Halklarımızın bin yıllara dayanan düşüncelerini öğrenmek açısından mitler son derece önemli bilgi kaynağıdır. Destan, inanç, efsane ve masalların günümüze kadar ulaşmasında dini-mitolojik bilginin önemli rolü olmuştur. Uygur destanları arasında yabancı işgalcilere karşı mücadelede yaranan destanlar da vardır. Bunlardan “Abdülrahman Han Goca” destanı, “Tümür Halpe” isyanının etkisiyle yaranmıştır.

Azerbaycan’ın kadim destanı olan “Dede Korkut”un, Uygur folklorüne katkılarını da kaydetmeden geçemeyiz.

²Abdulkerim Raman, *Uygur Medeniyeti Tarihi*, s. 77.

3. KIRGIZ KÜLTÜRÜ

Orta Asya'nın kuzeydoğusunda bulunan Kırgızistan, kuzeyden Kazakistan, batıdan Özbekistan, güneybatıdan Tacikistan, güneydoğudan Çin'le sınırdır. Düzenlenen bilimsel ekspedisyenlar ve arkeolojik kazılar, kadim Kırgızların bu arazilere 3000 yıl önce yani, Taş Devri'nde (Alt Paleolitik) yerleştiklerini göstermektedir. Merkezi Tyan-Şan, İsik-Kul ve Fergane'den Alt Paleolitik döneme ait bulunan silah ve aletler, bu arazilerde kadim insanlara ait yerleşim birimlerinin olduğunu göstermektedir. Burada bulunan kamp ve taş aletler, Orta Paleolitik dönemde Muster kültürünün mevcudluğuyla ilgili bilgi vermektedir. Kıpçakkaya'dan elde edilen arkeolojik buluntular, Üst Paleolitik devrin 35-10 bin yıl bundan önce mevcut olduğunu göstermektedir. Neolitik çağa ait abideler, eski Frunze, (şimdiki Bişkek) ve Tokmak şehirleri ile Çak ve Kara-şi yakınındaki Alay düzlüklerinden elde edilmiştir. İki ünlü mağarada hatta kadim insanların Neolitik Çağ'dan kalma yazılı izleri de bulunmaktadır. Sarıcaz'daki Narın ve Ağ-Çunkur şehirlerinde bulunan mağaralar bunun delilidir. Bu mağaraların birinde hatta kırmızı boya ile 213 hayvanın kayaüstü resmi açık şekilde görülmektedir. Tüm bunlar Neolitik Çağ'da Kırgız toprağında yerleşmiş kadim insanların, taş işleme sanatında daha kamil teknolojiye sahip olduklarını ispatlamaktadır.

Milattan önce V-III. binyılda hayvancılık ve tarımın teşekkül ettiği belirlenmiştir. Bu ise ana erkilliğin ata erkilliğe devredildiğine delalet etmektedir. M. Ö. III. binyılın sonu –II. binyılın başlarında, önce Tunç, daha sonra Pirinç Devri (M.Ö. II. binyılın ortaları-I. binyılın başları) başlamaktadır ki, bu dönemde halkın iki gruba bölündüğü ortaya çıkmaktadır: toprakta çalışan halk (Boz-Teke, Çimbay ve Kara-Koçkor'da bulunan arkeolojik yapıtlar) ve hayvancılıkla uğraşan halk (Çu, Talas, Narın nehirlerinin çevresinde, İssık-Kul Gölü, Merkezi Tyan-Şan'da yaşamış insanların mezarlarında bulunan eşyalar). M. Ö. VII-VI. yüzyıllarda toplumda ciddi değişim yaşanmıştır. Güney bölgelerde M. Ö. II-I. yüzyıllarda Parkan Devleti, sonralar Kuşan Devleti ile yer değişmiştir. Tarımda kazanılan başarılar (su kaldırma teknolojisi, su değirmenleri, yeni tarım alanları-pamukçuluk), Kölelik Devri'nin, yeni ictimai-sosyal ilişkilerle yani, Feodalizmle yer değişimini hızlandırdı. Bu süreç, VI-XVIII. yüzyıllara kadar devam etti. Ortaçağ'da Kırgızistan topraklarında ve komşu bölgelerde yer değiştiren devletler (Batı Türk Hakanlığı, Türkeş Karluk) ortaya çıktı. X. yüzyıldan XII. yüzyılın ortalarına kadar Kırgızistan'da Karahanlılar devleti mevcuttu. Söz konusu dönemlerde Kırgız halkına mensup olan sanat abideleri, bu halkın zengin kültüründen haber vermektedir. Burada gelişen şehirler, zanaat ve kültürün yükselişi ile ilgili idi. Yusuf Balasagun'un "Kutadgu Bilig" poemi ile Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lüğat'it-Türk" gibi eserler, bu ülkede yerli halk arasında son derece popülerdi. Feodal yöneticilerin İslam'ı kabul etmesi, bu ideolojinin Kırgızistan'da hakim din statüsü kazanmasına neden oldu. Artık XI-XII. yüzyıllarda Kırgızistan'da meskun olmuş halkın çeşitli boy ve gruplarının tarım-ekonomik gelişme sürecinde birbiriyle yakınlaşması, halkın şekillenmesinde önemli itici etkene dönüştü. Lakin bu süreç, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Moğol-Tatar baskınları sonucunda önemli ölçüde zayıfladı. Moğolların Orta Asya'yı ele geçirmesi, Kırgızistan'da da göçebe boyların meskunlaşması için ortam hazırladı. Yalnız XV. yüzyılın II. yarısında Kuzey Kırgızistan topraklarında Kırgız boylarının bağımsız birliği sonucunda ilk milliyetçi hanlığın temeli atıldı. Bunun oluşumu aynı şekilde Moğol feodallerinin hükümlanlığına son verdi. Kırgız halkı aynı şekilde kadim edebiyat, folklor, mimari ve diğer sanat alanlarına sahip bir millettir. Kırgızların sözlü-poetik eserleri, eskilere dayanmaktadır. Orjinal kozmogonik esatirler, çoban nağmeleri, ağıt-okşamalar vs., kadim folklor janrlarındandır. "Manas" bu halkın monumental kahramanlık destanıdır. Bununla birlikte, "Küçük Destanlar" olarak bilinen, "Gedeyhan", "Goca Caş", "Canıl Mirza", "Er-Töştük" vs. gibi eserler de örnek gösterilebilir. Diğer Türk halklarında olduğu gibi, Kırgızlarda da masal, ata sözleri, darb-ı meseller, tören ve mitolijik nağmeler, efsane ve halk fıkraları geniş yayılmıştır.³ Kırgız milli musikisinin asıl enstrümanlarından, komuz, kıl kıyak, jıgaç ooz komuz ve temir komuzunu

³ Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Medeniyet Tarihi Nazariyyesi, Derslik, (İlavelerle ve Tekrar Redakte İle İkinci Baskı). Derslik Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Bilim-Metodik Şurası "Güzel sanatlar ve Musikişinaslık" Bölümünün 07.10.2005 yıl tarihli emriyle onaylanmıştır. (Tutanak № 01) BAKÜ – 2010

kaydedebiliriz. Kırgız milli musiki kültürünün öncü güçleri, akınlar ve enstrümental çalıcılar-komuzcu, kıyakçı ve diğerleridir.

1924-25 yıllarına kadar, “Türkistan” olarak isimlendirilen Orta Asya ülkelerine Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kazakistan toprakları dahildir.

4. KAZAK KÜLTÜRÜ

Zengin milli geleneklere sahip olan Kazak halkı, güzel sanatları, özellikle mimari, tasviri sanat, tatbiki sanat, edebiyat ve musikisi ile dünyada ün kazanmıştır.

Kazakistan’ın güzel sanatlarında lider konumda olan mimari sanatı, daha kadim dönemlerden beri mevcuttur. Tunç devrinde yaşamış boyların, Andronovo kültürünü temsil eden dini yapıtlar, menhirler, dolmenler, kurganlar, İslami yapıtlardan cami, medrese, makbere vs. gibi mimari örneklerini zikretmek mümkündür. Kazakların en fazla ilgi gösterdikleri piyes, halk müziği çalgılarıyla düzenlenen şiir ve musiki yarışması idi.

Kazaklar nağmeye “jır”, nağmeyi okuyan profesyonellere “jırau” derler. Kazakçada nağmeye “ölen” de denir. “Jır” ve “ölen” okuyanlara hem “jırau”, hem de “ölençi” derler. Bununla birlikte Kazakçada “akın” kelimesi de vardır. Şarkıcılar gibi “akınlar” da “jır” ve “ölen” okur, destan söylerler. Bazı başarılı “jırau” ve “akın”larda yaratıcılık kabiliyeti de bulunur. Bu gibi yaratıcı “akın” ve nağmekarların ilk temsilcisi Bukar Jırau Kalmaktan oğlu’dur. (1693-1787)

Özetle Kazak melodisi yalnız başına ifa edilmekte ve koro şeklinde okunmamaktadır. Vokal müziği 2 biçimde; sözler ve nağmelerle çalınır. Şarkıları “akın”lar, sözleri ise “jırşa”lar söylemekte ve okumaktadırlar.

Kazaklar “jombr” veya “kobız” (çift telli) çalarak, şarkıları her kes kendisi okurdu. Kazaklarda halk çalgıları topluluğuyla birlikte koro halinde şarkılar okunmamaktadır. Yalnız düğün törenlerinde genç erkek ve kızlar, tören şarkıları söylemektedirler. Kazaklarda kısmen geniş yayılmış halk çalgı aleti “dombır”dır. Geniş yayılmış müzik aletlerinden biri de “kobız”dır. Azerbaycanlılarda bulunan kemançaya benzer. Teller genellikle at kılından yapılmaktadır. Eski dönemlerde şamanlar, bazı tören sırasında kobızla hüzünlü musikiler çalarlardı. Dini musiki aleti olarak ise “sıbizgi” kabul edilmektedir. Darb aleti “dayılpaz” olarak isimlendirilmektedir. Bu alet Azerbaycanlılarda bulunan def veya darbukanın benzeridir. Bu alet (musiki) genellikle askeri geçit ve av sırasında kullanılır.

XIX. yüzyılda Kazak musiki kültürünün görkemli temsilcileri yetişmiştir. Bunlardan dombr ustası Kurmangazı Sagırbayev (1806-1879), Dauletkerey Şigayev (1820-1880), şarkıcı Birjan Koyagulov (1825-1877), Mühit Meraliyev (1841-1918), Abay Kunanbayev (1845-1904), Yajau Musa Bayjanov (1835-1929), Axansere Koramsin (1843-1916), Estay Berkimbayev (1868-1946), kobız ustası İhlas Dukenov (1843-1916) ve diğerlerini kaydedebiliriz.

Kazakların “Yelimay” (Vatanım), “Jayırmabeş” (Yirmibeşler), “Kızıl Biday” (Kırmızı Buğday), “Ademi Kız” (Güzel Kız) şarkıları bayram sayfalarının ve çoban çadırlarının süsüydü. Konuşma sırasında aforizmlerden geniş bir şekilde yararlanıyorlardı. Örneğin, “Yiğit yiğitin kardeşidir”, “Hırsızlığın Sonu Fakirlik, Çalışmanın Sonu Sevinçtir” vs. “Ayjan Kız”, “Tatpimbet” (bir erkek ismi), “Balborun” (Zerafet) gibi Kazak oyunları usta oyuncular tarafından oynanmaktaydı.

Kazakistan ve Orta Asya halkları Azerbaycanlılar gibi baharın gelişini törenlerle kutluyorlardı ve bunu Nevruz Bayramı olarak isimlendiriyorlardı. Jar-jar düğün şarkılarıdır. Bu şarkılar erkek ve kadın gruplar tarafından okunur.

5. TÜRKMEN KÜLTÜRÜ

Türkmen halkı ilkel sanatı ile ünlüydü. Uzun yıllar boyunca Türkmenlerin yarattığı halk örneklerinin birçoğu dünya müzelerini ve fuarlarını süslemektedir. Milli kültürün en güzel örneği Türkmen halılarıdır. Halıların dokunmasındaki incelik, renklerin doğru bir şekilde kullanımı ve kolorit, en önemli unsur olarak kabul edilmekteydi. Ayrıca Türkmen kuyumcuları ve duluşçuları da dünyada ün

kazanmışlardı. Milli musikinin en güzel örnekleri, nesilden nesle gelişmiş biçimde devredilmekteydi. Sarıbahşı, Kelbahşa, Hallıbahşı, Obraz Salır, Çoudur-Bahşı, Durdubahşı ve Mehtemkulu Bahşı, XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başlarında Türkmen milli musikisinin gelişimini ciddi şekilde etkilemiştir.

Türkmen kültürü, komşu Merkezi ve Orta Asya Müslüman ülkeleri kültürü, gelenek ve göreneklerinden pek de farklı değildir. Asıl mesele ise Türkmenlerin atalarının göçebe olmasıdır. Şöyle ki, Tacikistan ve Özbekistan halkı, çiftçi ve yerleşik boylar gibi yerleşmişlerdir.

Türkmen halkının asıl kültürel dönüş aşaması, Oğuz Türk halklarının geleneklerine terstir. Bu İslam öncesi döneme kadar ulaşmaktadır. Oğuz Türklerinin gelenek ve görenekleri Türkmen folkloru, müzikisi ve edebiyatında yansımaları bulmuştur. Dönemin en ünlü eseri, Oğuz halklarının milli destanı kabul edilen ve aynı zamanda Azerbaycan ve Türklerle birlikte Türkmenlerin de kültürel mirasına ait olan “Oğuzname” dir. Bu destan, sözlü şekilde nesilden nesile nakledilerek, yalnız XVI. yüzyılın ortalarında kaleme alındı. Diğer bir destan-Kitab-ı Dede Korkut da, Oğuz boylarının İslam öncesi kültürel yaşamı ve XI-XII. yüzyıllarda İslam’ın etkisi yansımaları bulmuştur.

İslam’ı kabul ettikten sonra Merkezi Asya halkları geniş yayılmış Arap yazısına geçti. Şöyle ki, Türkmen şiirinde Merkezi Asya’da geniş yayılan Çağataycadan (Farsçaya yakın) yararlanılmaktaydı. İşte Türkmen edebiyatı da Çağataycada gelişmeye başladı. Bu dilde XVIII. yüzyılın ünlü Türkmen şairleri yazmaktaydılar.

Milli Türkmen şairi Mahtumkulu’ya (1730-1880) kadar Türkmen şiiri, Fars şiirine çok fazla benzemektedir. Yani poetik biçimli felsefi sufi risaleler şeklinde idi. Mahtumkulu ve onun yetiştirdikleri, Fars şiirine has olan dar hacimli çerçeveden çıkarak yazmaya başladılar. Onlar Türkmen halk şiirinin epik geleneklerinin motiflerinden geniş şekilde yararlandılar. Mahtumkulu’nun izleyicileri arasında Seyidnezer Saidi (1775-1836) ve Kurbandurdu Zelili (1780-1836)’yi örnek gösterebiliriz.

Önceleri Türkmen kültüründe ortaya çıkan sufilik, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren etkisini kaybetmeye başlar.

6. ÖZBEK KÜLTÜRÜ

Özbekistan, Orta Asya’nın merkezi ve kuzey bölgesinde bulunmaktadır. Amuderya ve Sırderya nehirleri arasında bulunan bu ülke, hem doğal-coğrafi, hem de tarihi yönden zengindir. Tarih boyunca çeşitli halklarla birlikte yaşamış olan Özbekler, bir millet olarak büyük bir kültürel miras ortaya koymuşlardır. Günümüzde merkezi şehirleriyle dünyada tanınan Özbekistan, insan uygarlığına değerli maddi-manevi abideler bahşetmiştir. Özbeklerin kadim ataları Soğd, Harezi, Belh, Fergane ve Sak-Massaket boylarından şekillenmiştir. Milattan sonra ilk yıllarda Türkçe konuşan boy grupları, Maveraünnehir’e yerleşmeye başladılar. Bu süreç VI. yüzyılın II. yarısında daha da hızlanır. Feodalizmin gelişmesi ile Özbekler bir halk olarak şekillenmeye başladılar. Tarihin sonraki gelişim akarında Özbeklerin etnik kökeninde Karahanlılar Devleti (XI-XII. yüzyıllar) ve Deşt-i Kıpçak boyları önemli rol oynamışlardır. Özbeklerin bazı etnografik gruplarının şekillenmesine Oğuzların da katkısı bulunmaktadır.

Zarautsoy’daki kaya resimleri ve M. Ö. IV. yüzyıldan M. S. IV. yüzyıla kadar ulaşan ilkel mimari örnekler, söylediklerimizi ispatlamaktadır. Canbasgala, Halçayan, Darvezintene, Termez, Topraggala ve Semerkant gibi şehirlerdeki abideler örneğinde bunu görmek mümkündür. Özbek kültürünün kadim dönemlere ait olan kısmını Kuşan Padişahlığı dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde boyacılık ve heykeltıraşlık asıl yeri işgal etmekteydi; kasır, köşk, istihkamlı malikaneler, mabet, saray ve zengin evleri, VI-VIII. yüzyılın monumental mimarisinin güzel örneklerindedir. Bedii-dekoratif sanatta önemli yere sahip oymacılık mimarisi, daha kabarık bir şekilde kendini göstermekteydi. Afrasiyab, Varahşa ve Camalıgtene sarayları, oyma sanatının en nadir örneklerindedir.

Artık XVI-XVII. yüzyıllarda mimari ve tasvirî sanat alanında dünya ölçeğinde ünlü sanatkarlar yetişmiştir. Mahmud Müzahib, Muhammed Murad Semerkandi, Buharalı Abdullah, Evez

Muhammed, Molla Behzad ve Muhammed Mukim gibi minyatürcü ressamlar faaliyette bulunmaya başlar. Dekoratif-tatbiki sanatın geleneksel türleri gelişmiştir. Ornamentlerde nebati, epigrafik, geometrik nakışlar, astronomik cisimler-Ay, Güneş ve yıldız tasvirleri başlıca yerleri işgal etmekteydi. Kültürün gelişmesinde ortaçağ Özbek musikisi önemli yere sahiptir. Sözlü geleneğe sahip profesyonel musiki sanatı, büyük hacimli vokal-enstrümental eserler olan Makomlarda tezahür etmekteydi. Milli musiki aletlerine, gıcak, kobuz, sato, domra, lutar, tenbur, ud, rübab, ceng, balaban, nağara vs. dahildi.

Böylece bir kez daha kaydetmemiz gerekir ki, Türk kültürü ve güzel sanatı çok eski tarihe sahip olduğu için, Ortadoğu kültürü ile birlikte dünya kültürünün gelişmesinde özel rolü ve ehemiyeti bulunmaktadır.

Azerbaycan, Kırım ve Tatarsitan'da olduğu gibi, Doğu Türkistan'da bazı yazar ve şairler, eserlerini Türk Dünyası'nın her yerinde okunabilecek bir dilde yazmaya çalışmaktaydılar. Özellikle İstanbul'da eğitim gören İsmail bey Kaspıralı, Ali bey Hüseyinzade, Yusuf Akçuralı vb. Türkçülerin yolunu izleyen gençlerin eserlerinde bunu açık bir şekilde görmek mümkündür.

Böylece cesaretle söyleyebiliriz ki, Türk kültürü ve Türkçe konuşan halkların kültürü dünya halkları kültüründe benzersiz rol oynamışlardır.⁴

Son olarak ise görkemli insanların Türklerle ilgili söylediklerini dikkatinize sunmak istiyoruz:

“Şecaat ve cesaret açısından Türklerden üstün, büyük hedeflere ulaşma açısından da onlardan inatçı bir kavim bulunmamaktadır. Cenab-ı Hakk onları arslan suratında yaratmıştır” (İbn Hassul)

“Türkler yalakalık, yalan, ikiyüzlülük, iftira, hile, yakınlarına karşı tekebbür ve arkadaşları sıkıştırmanın ne olduğunu bilmez. Onlar bidat kusuruna maruz kalmamış, yasaları gereği diğerlerinin mallarına konmazlar.” (Cahız)

“İnsanları yücelten iki büyük erdem vardır: erkeğin cesur ve kadının iffetli olması. Bu iki erdemle birlikte hem erkeği, hem de kadını şereflendiren diğer bir erdem daha vardır: “Yeri geldiğinde tereddüt etmeden canını feda edebilecek şekilde vatanına bağlı olmak.” Türkler bu erdem ve fazilete sahip kahramanlardır. Bu yüzdendir ki, Türkler öldürülebilir, lakin mağlup edilemezler.” (Napoleon Bonapart)

KAYNAKÇA

1. *Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Medeniyet Tarihi Nazariyesi, Derslik*, (İlavelerle ve Tekrar Redakte İle İkinci Baskı). Derslik Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Bilim-Metodik Şurası “Güzel sanatlar ve Musikişinaslık” Bölümünün 07.10.2005 yıl tarihli emriyle onaylanmıştır. (Tutanak № 01) Bakü, 2010.
2. HALİLOV, P., *Türk Halklarının ve Doğu Slavyanların Edebiyatı*, 1994.
3. RAHMAN, Abdulkerim, *Uygur Medeniyeti Tarihi*,
4. YEREMEYEV, D.Y. “*Türk Halkının Etnogenez*”, Moskva, Nauka, 1971.

⁴ D. Y. Yeremeyev, *Türk Halkının Etnogenez*, Moskva, Nauka, 1971, s. 158.